

ATATÜRK'ÜN HALKÇILIK İLKESİ VE ÇALIŞMA HAYATI

Yrd. Doç. Dr. MUHARREM TUNAY

Halkçılık ilkesi, hiç kuşkusuz, Cumhuriyetimizin temel öğelerinden biridir ve Atatürk dönemindeki hâlâ tartışma konusu olan belirli gelişmeleri anlamamıza yardımcı olacak en önemli etkidir. Atatürk'ün ve onun yakın çevresinin, çok partili demokrasiden ekonomik kalkınmaya, siyasî rejim sorunundan çalışma hayatına kadar birçok soruna, bu halkçılık felsefesi çerçevesinde baktıkları bugün artık açıkça bilinmektedir. Ancak, her şeyden önce halkçılıktan ne anlamamız gerektiğini ve böyle bir düşünce kalıbının somut politikalara nasıl yansıdığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de, her şeyden önce, halkçılık anlayışının tarihsel kökenleri ve evrimini ve daha sonra da onun Türkiye'ye nasıl gelerek Cumhuriyetin öncü kadrosuyla bütünleştiğini incelemek gerekir.

İngiltere'de 1640'daki Cromwell İhtilâli ile başlayan süreç, 1688 parlamenter yapı değişikliği ile büyük bir siyasal dönüşümü gerçekleştirmiş ve aşağı yukarı yüz yıl kadar sonra, yine aynı ülkede başlayan Sanayi İhtilâli ve 1789 Fransız İhtilâli ile noktalanmıştır. Bu sürecin en önemli özelliklerinden birisi, Avrupa'nın Orta Çağ düzenini artık siyasî, ekonomik ve kültürel bakımdan tamamen geride bıraktığını göstermesidir. Orta Çağ'da Thomas Aquinas ile zirve noktasına varan, dinsel otoriteye dayanan egemenlik kavramı, bir başka deyişle, teolojik dünya görüşü, yerini artık halk egemenliği kavramına bırakmış, teokratik devlet anlayışı, Hristiyanlığın kendi içindeki reformasyon hareketi ile tamamen inkâr edilmiş ve lâik devlet anlayışı gelişmiştir.¹ Bütün ideolojik gücünü dinsel otoriteden ve onun yeryüzündeki temsilcisi olan kiliseden alan kral veya monarkın yerine İngiltere'de sadece sembolik yetkilerle sınırlandırılmış bir kraliyet ve Fransa'da da kraliyet rejiminin tümüyle ortadan kaldırılmasıyla, cumhuriyet rejimi getirilmiştir. Bu büyük dönüşümü pekiştiren ve aynı sürecin bir başka parçası olan, özel girişimci yeni bir ekonomik düzenin gelişmesi ise, Sanayi İhtilâli ile akıl ve bilimin zaferi olarak ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'daki inanç kavramı, yerini rasyonel düşünceye terketmiş,

¹ G. Runkle, A History of Western Political Theory, New York 1968, s. 180-201.

insanları doğuştan birbirinden ayırarak belirli kategorilere sokan aristokratik görüş ise, uzun mücadeleler sonunda yıkılıp yerine fırsat eşitliği, yasa önünde eşitlik gibi kavramlar geliştirilmiştir.² El tezgâhlarından buhar makinesine geçiş, doğal olarak, sadece bir teknolojik gelişmeyi simgelemekle kalmamış, yeni bir insan tipinin yaratılmasına, yeni anlayışların kökleşmesine ve yeni felsefe sistemlerinin oluşmasına yol açmıştır. Artık bu yeni insan, Orta Çağ'ın baskı yapan, müdahaleci ve kapsayıcı, mutlak devlet otoritesini reddetmekte, ekonomik hayatta piyasa mekanizmalarının otomatik işleyişine en ufak bir müdahaleyi bile haklı görmemektedir. Bu insan, eşit rekabet koşulları istemekte, sosyal statü farklılıklarının karşısına çıkmakta ve devletten sadece can ve mal güvenliğinin korunmasını istemektedir. Din sorununa temelde, bir vicdan sorunu olarak bakmakta, Roma'nın yıkılmaya başladığı dönemlerden itibaren, yüzyıllardır süren kilise egemenliğinin yerine, genel oy hakkı ve geniş siyasal katılıma dayanan halk egemenliği ilkesini savunmaktadır.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız maddî gelişmeler ve onların ürünü olan yeni bir insan tipinin yaratılması, düşünce hayatına da olduğu gibi yansımış ve teolojik görüş çok büyük oranda terk edilmiştir. On yedinci yüzyıldan, yirminci yüzyılın başlarına kadar olan dönemde sayısız eser yayımlanmıştır. Ancak, bu sosyal ve siyasî düşünce akımları tek bir çizgiyi izlememiş, aynı dünya görüşü içinde yer alsalar bile, kendi aralarında büyük farklılıklar göstermişlerdir. Özellikle on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda egemen olan görüş, Orta Çağ'ın, insanı potasında eriten toplumculuğunun karşısına bireyin üstünlüğü ve onun devlet ve topluma karşı korunmasını vurgulayan görüşü çıkarmıştır. "Toplum bireylerin toplamından başka bir şey değildir"³ düşüncesi ön plâna geçmiş ve toplumun organik bütünlüğü, onun iç ilişkileri ve hızla değişen dünyadaki sosyal gruplaşma ve tabakalaşmalar göz ardı edilmiştir. Bunun en iyi örneğini toplumsal sözleşme kuramlarında bulmak mümkündür.⁴ Özellikle Rousseau ve Locke tarafından ortaya atılan bu kuramlar kısaca: Toplumun, bireylerin hür iradeleri ile oluşturdukları ve bir sözleşme ile garantiledikleri tarihsel bir oluşum olduğunu ileri sürerler. Yani toplumların ortaya çıkmasından önce, tarihte insanların veya ailelerin tek tek yaşadıkları bir dönemin olduğu var sayılarak sonradan, mal ve can güvenliğini sağlayabilmek için, bu bireylerin bir sözleşme karşılığında toplumsal hayata geçtikleri söylenmektedir

² E. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, New York 1962, s. 278-284.

³ W. Godwin, *Enquiry Concerning Political Justice*, London 1793, s. 136.

⁴ G. Sabine, *A History of Political Theory*, New York 1961, s. 517-542 ve 575-597.

Toplumsal sözleşme kuramları, yazardan yazara önemli ölçüde farklılaşma göstermekle birlikte hepsinde ortak olan nokta, bireyin haklarının devlet tarafından korunması ya da daha doğrusu, bireyin devlet ve topluma karşı korunması gereğidir. Yoksa, sözleşme hükümlerine göre, bireyin toplumdan ayrılarak, yeniden bağımsız yaşamak gibi bir tercihi olabilecektir. Hatta, bunu bireyin doğal hakkı olarak, direnme hakkına bile götürebileceğini öne süren düşünürler çıkmıştır.⁵

Görüldüğü gibi toplumsal çıkarları veya grup çıkarlarını birey çıkarlarına feda eden bireycilik akımı, önceleri liberal düşüncenin odak noktasını oluşturmuştur. Ancak özellikle Sanayi İhtilâli'nin ortaya çıkardığı yeni sosyal yapı, zamanla bu düşüncelerde de değişikliklere yol açmış ve toplumsal yaşamda sorunun, bu kadar basit olmadığını ortaya koymuştur. İşte bu çerçevede, önce en fazla sayıda kişinin en fazla mutluluğu veya kamu yararı ilkelerinden hareket eden faydacılık akımı doğdu.⁶

İngiltere'de Hume, Godwin, Bentham ve Mill'in; Fransa'da ise Helvetius'un öncülük ettiği faydacılık akımı, tek düze bir düşünce akımı olmamakla birlikte, birey ve toplum yararını birleştirebilmek için ortak hareket etmiştir. Yine burada da başlangıç noktası bireydir. Yani, bireyin mutluluğunun, toplumsal yaşam içindeki gerekleri araştırılmaktadır. Burada da toplum, klâsik liberal düşüncede olduğu gibi, tek tek bireylerin toplamından ibarettir ve kamu için yararlı olacak olan şey, en fazla sayıda bireyin en fazla oranda mutlu olmasıdır. Bunun için de kişilerin sadece kendi çıkarlarını düşünmeyip, komşularının ve nihayet bütün toplumun da çıkarları ve iyiliği doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Hangi hareketler, hangi ahlâk ölçülerini kullanarak komşuların ve toplumun en fazla yararını sağlayabilir? Bir başka deyişle, hangi hareketlerimiz bizim dışımızdaki insanlara en az zarar verir? Bu noktada iyi niyet ve çok taraflı düşünebilme yeteneği, kamu yararını sağlamak açısından önerilen iki temel unsur olarak görünmektedir.⁷ Ancak bu biçimde bireyin vicdanı tatmin olabilecek ve dolayısıyla daha fazla mutluluğa sahip olacaktır. Görüldüğü gibi, bu felsefi sistemin de başlangıç ve bitiş noktaları birey olmakta; toplum veya kamu yararı, en sonda, sadece bireyin yüceltilmesi için bir katalizör görevi görmektedir. Ancak yine de on yedi ve on sekizinci yüzyıllardaki

⁵ G. Runkle, *A History of Western Political Theory*, New York 1968, s. 256.

⁶ A. Quinton, *Utilitarian Ethics*, New York 1973, s. 1-11; E. Halevy, *The Growth of Philosophic Radicalism*, London 1928, s. 1-35.

⁷ W. Godwin, *Enquiry Concerning Political Justice*, London 1798, s. 149; E. Halevy, *The Growth of Philosophic Radicalism*, London 1928, s. 193-202.

egemen olan bireyci görüşe oranla, kamu yararı ve toplum gibi kavramların ortaya atılmasıyla faydacılık akımı bir adım daha ileriye gitmiştir.

Yine liberal düşünce sistemi içinde yer almakla birlikte, toplumsal görüşe ağırlık kazandıran ve on dokuzuncu yüzyıl içindeki gelişmesiyle bu sistemin son halkasını oluşturan pozitivizm akımı, Comte'dan Durkheim'a uzanan çizgisiyle yeni bir toplum anlayışı getirmiştir.⁸ Özellikle Durkheim'in toplumsal organizma ve toplumsal iş bölümü kavramları, yaşadığı toplumda büyük bir dönüşümü öngörmemekle birlikte, siyasal düşüncenin odağını bireyden topluma doğru kaydırmıştır. Burada toplum, tek tek unsurların bir toplamı olarak değil de, bir bütün halinde hareket eden ve hepsi birbirini tamamlayan hücrelerden oluşan, adeta bir canlı organizmaya benzetilmektedir. Dolayısıyla bu bütünün parçalarını birbirlerinden ancak iş bölümü aracılığı ile veya değişik işlevleri açısından ayırt edebiliriz. Yani toplum, bireylerin ve grupların çatışma alanı değil, bilâkis tanımı gereği, onların bir bütün içinde eklemleşmeleri ve ortak hareket etmeleridir.

Batı toplumlarının yaşadığı bu ekonomik ve siyasî evrelerden geçmemiş olan Türk toplumuna, bireyci düşünce kalıpları değil de, işte, bu en son sözünü ettiğimiz tesanütçü (solidarist) görüş geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, doğal olarak, egemen olan ideolojiler din ve Osmanlılık olarak belirmişti. Cumhuriyet öncesi lâik düşüncenin gelişiminde ise, toplumumuzun yapısına uygun olan bu tesanütçü görüş, dinsel ideolojiyi de redderek, bir kesim Türk aydınını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu görüşün Türkiye'ye girmesinde ve yaygınlaşmasında en önemli köprü görevini de Ziya Gökalp yapmıştır. Ziya Gökalp, kendi halkçılık anlayışını şu sözlerle açıklamaktadır:⁹ "Bir cemiyetin dahilinde bir takım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dahilî müsâvâtın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız iş bölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder: Sınıf yok, meslek var!"

Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, Durkheim'm toplumsal işbölümü kavramına sık sıkıya bağlı kalarak tesanütçü görüşün Türkiye'deki temsilciliğini yapmıştır.¹⁰

⁸ R. Keat, J. Urry, *Social Theory as Science*, London 1975, s. 9-35.

⁹ Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul 1977, s. 14.

¹⁰ a.g.e., s. 18-19.

Daha sonraları Kadro harekâtı içinde de toplum görüşü aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir: “Bizce Türk milleti, dışarıya doğru olduğu kadar içeriye doğru da bütündür. Millet içinde sınıf ve zümre kavgalarını, sınıf ve zümre hâkimiyetini, ister aşağıdan gelsin ister yukarıdan, millet bütünlüğünü parçalayan haricî hareketler telâkki ediyoruz. Sınıf hâkimiyetinin tasfiyesi, millî kurtuluş hareketlerinin ileri prensiplerinden biridir. İlk ve son olarak millet menfaatidir. Binaenaleyh Kadro, cemiyeti telâkki tarzında içtimaî bütüncüdür.”¹¹

Batı dünyasındaki siyasal düşünce akımlarını olduğu kadar, bu toplumların geçtikleri evreleri ve özellikle Fransız İhtilâli ve onun getirdiği düşünceleri çok yakından incelemiş olan Atatürk de, doğal olarak, bu etkilerin içinde yoğrulmuş, kendi görüşlerini bu ortam içinde oluşturmuştur. Yani, batıdaki pozitivist düşünceyle organik bağlar kurmuş¹² ve bunu yaparken de Türk toplumunun tarihsel özelliklerini ve o günün koşullarını bir an olsun göz ardı etmemiştir. Dolayısıyla Atatürk, bir Türk-İslâm sentezine doğru değil, bilâkis bir Türk-lâik Batı sentezine doğru yönelmiştir. Kendisi bunu 1923'te Balıkesir'deki söylevinde açıkça ifade etmiştir:¹³ “Bu milletin siyasî firkalardan çok camı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, başka memleketlerde firkalar, behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir firkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden firkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içine bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir daha halkımızı gözden geçirelim: Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azim ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi mâliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye mâlik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettığımız büyük

¹¹ *a.g.e.*, s. 26.

¹² T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara 1971, s. 131-142.

¹³ Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul 1977, s. 20-21.

arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahipleri insanlar yoktur.

Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane ve saire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacı; bunun için amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder.

Bundan sonra da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddüne yol göstermektir.

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yek diğerleriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak inkâni yoktur ve umumî heyetiyle hepsi halktan ibarettir.”

Atatürk'ün toplum görüşü de tesanütçü bir görüş olmakla birlikte, bundan öteye, başka özellikleri de içerir. Onun gözünde, halkçılık ilkesine göre iktidarın kaynağı, doğrudan halkın kendisindedir ki bu, zaten Kurtuluş Savaşı'nın örgütleniş biçiminde ve hemen toplumun tüm kesimlerinin millî cepheye katılışında kendisini açık olarak ortaya koyar. Atatürk'ün halkçılık anlayışı, gerçekten milletin özgürlüğü ve eşitliğini amaçlıyordu ki, bu da aslında, kendisinin demokratik bir sisteme olan güven ve inancını belirtiyordu. Yani, ona göre, sadece değişik işlevleriyle birbirlerini tamamlayan zümrelerden oluşan bir toplum yapısı yeterli değildi. Böyle bir yapı, halkın egemen olduğu özgürlükçü ve eşitlikçi bir siyasî rejimle desteklenmeliydi. Serbest Firka denemesi, bu düşünceyi kanıtlar.

Son olarak, Atatürk'ün halkçılık anlayışı, kuramsal düzeyde kalan bir görüş değildi. Halkçılık, toplum hayatının her kesitinde ve en somut bir biçimde uygulanması gereken bir ilke durumundaydı. Onun için bu dönemdeki çalışma hayatını incelerken bu özelliği mutlaka göz önünde bulundurmak zorundayız. Atatürk, toplumdaki sosyal grupları nasıl birbirlerine eşit, imtiyazsız topluluklar olarak görüyorsa, işçi kesimini de aynı halkçılık ilkesi çerçevesinde değerlendirmiş ve devrin yöneticileri de bu yönde hareket etmişlerdir.

Bilindiği gibi Osmanlı toplumu, sanayileşmenin daha ilk aşamalarına bile erişememiş bir tarım toplumuydu. Birinci Dünya Savaşı sıralarında sanayi kuruluşu denebilecek sadece 76 işletme bulunmaktaydı.¹⁴ Bunların

¹⁴ M. Ö. Yazman, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara 1974, s. 40.

önemli bir kısmı da, bugün ancak atölye olarak niteleyebileceğimiz, çok küçük el tezgâhlarıydı. Doğal olarak, bu durumda işçi kategorisine girebilecek insan sayısı da çok sınırlıydı. 1913'te yapılan bir sayıma göre, işçi sayısı 17.000 civarında idi, ancak bu sayı bile 1915'te, muhtemelen savaş nedeniyle, 13.000'e düşmüştü.¹⁵ Ayrıca hemen belirtmeliyiz ki bu küçük işçi grubunun çoğunluğunu, Osmanlı lonca sisteminden gelen zanaatkâr ve çıraklar oluştuyordu.

Türkiye'nin gerçek anlamda sanayileşme sürecine girmesi, Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bilindiği gibi 1923-1929 dönemi, bir toparlanma, Osmanlı Devleti'nin enkazını kaldırma dönemi olmuş ve ülkede büyük bir fabrika ağının kurulması, bu dönemde, pek mümkün olamamıştır. 1927'de yapılan sanayi sayımına göre Sanayiî Teşvik Kanunu'nun kapsamına giren işletmelerdeki işçi sayısı, 27.000 kadardır.¹⁶ Ayrıca bunun dışında kalan kesimde 25.000 kadar usta ve çırak çalışmaktadır.¹⁷ Burada üzerinde durulması gereken nokta, usta ve çıraklar da dahil olmak üzere, ülkedeki tüm iş gücünün sadece % 8.94'ünün beş kişiden daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlardan oluşması durumudur.¹⁸ Ayrıca, yine bu toplam iş gücünün içindeki 22.684 kişi, on dört yaşının altındaki çocuklardı. Bu sayısal veriler de gösteriyor ki daha 1920'lerde, Türkiye'de önemli bir işçi kesiminden bahsetmek mümkün değildi. Dolayısıyla, bu küçük grubun sorunları da küçük oldu. Bu dönemde görebildiğimiz tek grev hareketi, 1928'de İstanbul'daki tramvay işçilerinin İngiliz şirketinin, hükûmetin yabancı şirketleri millileştirme politikası karşısında, ücret ödemeyi durdurması üzerine oldu.^{18*}

Cumhuriyetimizin ilk sosyal güvenlik yasası, bu dönemde çıkarıldı. Yalnız, bu düzenlemeye geçmeden önce, lider kadronun çalışma hayatı konusundaki eğilimini göstermesi bakımından, daha Cumhuriyet öncesi Ankara Hükûmeti tarafından çıkarılan bir başka yasadandan da bahsetmek gerekir. 10 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan bu Yasaya göre, Zonguldak Maden İşletmelerinde çalışma günü 8 saat olarak saptanıyor ve saat başına asgari ücret 60 kuruş olarak belirleniyordu.¹⁹ Aynı Yasa, bu bölgede

¹⁵ Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden 1968, s. 61.

¹⁶ İstatistik Yıllığı 1930, s. 187.

¹⁷ S. M. Rosen, "Turkey", Labour in Developing Countries, der: W. Galenson, Berkeley 1962, s. 252.

¹⁸ İstatistik Yıllığı 1930, s. 196.

^{18*} A. Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, Ankara 1972, s. 295.

¹⁹ M. Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul 1965, s. 133.

çalışma koşulları çok kötü olduğu için, işvereni kullanmakta olduğu işçilere lojman yapmakla da yükümlü kılıyordu. Cumhuriyet döneminin çalışma alanındaki ilk düzenlemesi olan 21 Ocak 1925 tarihli Yasa ise, tarım sektörü dışındaki bütün işçiler için, haftada bir gün tatil zorunluluğunu getirmiştir.²⁰ Ayrıca, yine bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde kapsamlı bir iş yasası çalışmaları süregeliyor ve daha iş kazaları, grev, iş uyuşmazlıkları ve kötü çalışma koşullarından doğabilecek olan sorunlara şimdiden önlem alma yoluna gidiliyordu. 1924'te hazırlanan taslak, bütün sanayi dallarında 8 saatlik bir iş gününü öngörüyor ve iş yerlerinde sağlık koşullarının düzeltilmesini amaçlıyordu. Ancak bu taslak, daha henüz bir iş yasası olabilecek kadar kapsamlı ve ayrıntılı olmadığı için, Millet Meclisi'nden yasa olarak geçmemiştir. Yine de, ülkenin o günkü koşullarında bazı işyerlerinde işçinin günde 17 saate kadar çalıştırıldığı düşünülürse, yukarıda adı geçen ön çalışmanın bu alandaki en temel soruna el attığını söyleyebiliriz.

Türkiye'de gerçek anlamda bir işçi kesiminin ortaya çıkması, sanayileşme ve tarımdaki yapısal değişmeye paralel olarak, 1930'larda gerçekleşmiştir. Bu yılların özelliği, artık Osmanlı döneminden kalan engellerin bir bir ortadan kaldırılmış olmaları ve bir millî iktisat felsefesi çerçevesinde, plânlı sanayileşme atılımının başlatılmış olmasıdır. Kıt kaynakların rasyonel dağılımı ilkesinden hareket edilerek, tarım sektörünü ihmal etme pahasına da olsa, tüm Devlet gücü, temel sanayilerin kurulmasına seferber edilmişti. Bu noktada, iş gücünün sayısal olarak artması açısından, iki temel gelişmeyi incelemek gereklidir. Bunlardan birincisi, Devlet kuruluşları aracılığı ile demir-çelik, tekstil ve şeker gibi temel sanayilerin kurulması ve ülke çapında büyük bir demir yolu şebekesi yapımına girişilmesidir. Bunun konumuz açısından önemi, doğal olarak, böyle bir atılımın büyük bir iş gücü talebi doğurmasıdır. Ülke nüfusunun çok büyük bir bölümü kırsal alanlarda yaşadığı için ve tarihsel olarak kentlerde yerleşik bir işçi kesimi olmadığı için, 1930'ların sanayileşme hareketi ve buna paralel olarak ortaya çıkan fabrika üretimi, kırsal kesimdeki iş gücünün, sanayi bölgelerine kaymasında önemli bir etken olmuştur. Gerçi daha ileride değineceğimiz gibi, sanayileşmenin yarattığı iş gücü talebi, daha henüz üreticileri topraktan tam ve kesin olarak koparamıyordu, ama yine de istikrarsız da olsa, büyüyen bir emek pazarının ortaya çıkmasında önemli bir etken oluyordu.

²⁰ C. Talas, Sosyal Politika, Ankara 1967, s. 189.

İkinci gelişme ise, tarım kesiminde gözle görülebilecek oranda yine bu dönemde başlar. Bunu da yine Devletin sanayileşme politikasına bağlamak gerekir. Devlet kuruluşları pancar, pamuk ve tütün gibi ürünlere, plân gereği, sürekli bir talep yarattığı için, tarım sektörü genellikle desteklenmemesine rağmen, bu malların üreticileri bu dönemde büyük kârlar elde edebilmişlerdir.²¹ Ayrıca Devletin alım politikası, bu kârlılığı uzun dönemde de garantilediği için, birçok üretici modern teknoloji, modern işletme yöntemleri ve ücretli emek kullanımı yollarını tercih ederek üretimlerinin ölçeğini arttırmaya başladılar. Bu da, kendi ürünlerine Devletin talep oluşturmadığı, modern üretim tekniklerinden yoksun ve genellikle tefecilerin eline düşen diğer bir kesimin iyice fakirleşmesine ve dolayısıyla yeni iş imkânları aramalarına yol açtı. Daha sonra da inceleyeceğimiz gibi bu kesim, Türkiye'de sanayi iş gücünün temel kaynaklarından birisini oluşturmuştur.

Bu iki gelişme çerçevesinde bakıldığında, Türkiye'de iş gücünün oluşumunun veya işçinin doğuşunun üç temel kaynaktan beslendiği görülecektir. Bunlardan birincisi geleneksel el sanatlarında çalışan çırak ve hatta bazı ustalardır. Tarihte, büyük sanayi işletmelerinin kurulması karşısında ilk darbeyi, hemen her zaman, el sanatları ve küçük atölye üretimi yemiştir. Çünkü bu kesimin modern fabrika üretimi ile rekabete girebilecek ne teknolojisi ne de yeterli malî kaynak ve üretim ölçeği vardır. Ancak, bu küçük kuruluşların çökmesi, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde, modern fabrika üretiminden önce hafif ve ara sanayilere geçiş yüzünden daha uzun zaman almıştır. Türkiye ise, sanayileşmesini Devlet öncülüğü ile çok kısa bir döneme sıkıştırmak istemiş ve dolayısıyla sanayileşme sürecinde böyle bir ara dönem yaşamamıştır. Bu da, çok kısa bir dönemde geleneksel el sanatlarının, modern fabrika üretimi ile karşı karşıya gelmesine ve ağır rekabet koşulları altında çökmesine yol açmıştır. 1927'de sayıları 250.000'e varan usta ve çırakların, 1938'de 180.000'e düşmeleri, birçok küçük kuruluşun üretimden çekilmelerini ve buralarda çalışanların işsiz kalmalarını göstermektedir.²² Bu düşüşün diğer bir nedeninin ise, rekabet karşısında, el sanatları kesiminin daha ağır çalışma koşullarına geçmesi ve bunun da birçok çalışanı, işi terketmeye zorlaması olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, özellikle geleneksel halıcılık ve dokumacılıkta açık olarak gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, çökmekte olan geleneksel üretim sektörünün açıkta kalan çalışanlarının hepsi değilse bile bir kısmı, modern fabrika üretiminde çalıştırılmışlardır.

²¹ K. Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul 1972, s. 121.

²² İstatistik Yılığ 1942-1945, s. 296.

Türkiye'de sanayi iş gücünü besleyen ikinci kaynak ise, fakirleşen küçük köylü kesimi olmuştur. Bu kesimin fakirleşmesi, toprağını kaybetmesi ve nihayet iş aramaya başlaması, ne kısa bir dönemde gerçekleşmiş ne de tek bir nedene bağlı olarak gelişmiştir. Köylünün topraktan kopması, her zaman tarihin en zorlu gelişmelerinden birisi olmuştur. Ancak şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki bu süreç, incelediğimiz dönemde başlayıp, 1950 ve 1960'larda gittikçe hız kazanmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi bunda en belli başlı rolü, Devletin tarımsal ürünleri alım politikası oynamıştır. Devlet kuruluşlarının belli tarımsal ürünlere ve sanayi hammaddelerine sürekli bir talep yaratması, bir yandan bu ürünlerin üreticileri üzerinde uzun dönem kârlarını garanti ederek kamçılıyıcı bir etki bırakırken bir yandan da başka ürünleri tamamen iklim koşullarına bağlı olarak üretip her an pazarlama zorluklarıyla karşı karşıya olan bir başka kesimi mağdur bırakmıştır. Plân uyarınca da, tarım-sanayi ikileminde sanayiye ağırlık verildiği için, bu küçük köylü üreticilerin yeterince ve zamanında kredi, gübre ve tarım âletlerini elde etmeleri oldukça güçleşmiştir. Sonuç olarak, bu üretici ailelerin bir kısmı, topraklarını satarak başka geçim yolları aramaya başlamışlar ve genellikle aynı topraklar üzerinde veya civar köylerde ücret karşılığı çalışan tarım işçisi haline gelmişlerdir.²³ Diğer bir kısmı ise, ailelerini köyde bırakarak ya mevsimlik işlere girmişler ya da sanayi merkezlerinde iş arama yoluna gitmişlerdir. İşte tarımdaki bu dönüşüm, eninde sonunda, ilk başlarda topraktan tam bir kopuşa yol açmasa bile, sanayi iş gücünün çekirdeğini oluşturmuştur. Yalnız şunu da eklemekte yarar vardır ki, bir kesim köylünün gittikçe fakirleşerek sonunda topraksız hale gelmesinde tefeciliğin de büyük rolü olmuştur.²⁴ Ürünlerini satamayan veya kredi alamayan pek çok köylü ailesi, tefecilerin eline düşmüş ve çok yüksek orandaki faizleri ödeyemeyip topraklarını satmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye'de ücretli emek arzını besleyen üçüncü kaynağı ise, ortakçı ve yarıcı dediğimiz, bir başkasının toprağını ürünün bölümünü suretiyle kiralayan köylü kesimi oluşturmuştur.²⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi, Devletin alım politikası, bazı ürünlere öncelik tanıdığı ve sürekli bir talep yarattığı için, bunların üretildiği bölgelerdeki toprağın değeri, bu uygulama sonucunda gittikçe artmıştır. Bu durumda toprak sahipleri toprağını bir

²³ K. H. Karpat, *Turkey's Politics*, Princeton 1959, s. 109.

²⁴ K. Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul 1972, s. 123-127.

²⁵ H. Ülman, F. Tachau, "The Attempt to Reconcile Rapid Modernization With Democracy", *The Middle East Journal*, Spring 1965; K.H. Karpat, a.g.e; K. Boratav, a.g.e.

başkasına işletip ürünü onunla paylaşmak yerine, bizzat kendileri üretip pazarlama yoluna gitmişlerdir. Bu da, kendi toprağı olmayan ve bütün geçimi ortakçılık veya yarıcılıktan ibaret olan birçok köylü ailesini, başka geçim kaynakları aramaya itmiştir. Bu konuda fazla güvenilir kaynak olmamakla birlikte, 1963'te yapılan bir araştırma, incelediğimiz dönemde ortakçı ve yarıcı ailelerinin toplam kırsal aileler içindeki oranının % 2.6 - 3.3'e kadar indiğini göstermiştir.²⁶ Daha önceki dönemler hakkında elimizde sayısal veriler olmamasına rağmen, birçok bölgesel araştırma, ortakçı ve yarıcı kesiminin geleneksel toplum içinde çok daha büyük bir orana sahip olduğunu ortaya koymuştur.²⁷

Türkiye'de sanayi iş gücü büyük oranda, bu üç temel kaynaktan beslenmekle birlikte yine de bu dönemde topraktan tam bir kopuş, söz konusu olmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, topraksız kalan köylü ve işsiz kalan usta ve çırakların yine sanayi-tarım ayrımının henüz çok belirginleşmediği kırsal kesim içinde çalışmasıdır. Büyüyen çiftliklerde özellikle tarım makina ve araçlarının ithaline koyulan kotalar ve yasaklamalar sonucunda, emek ve yoğun teknoloji iyice önem kazanmış ve böylece bir yandan küçük köylü üreticiler topraksız kalırken, bir yandan da bunlar yeniden bu çiftliklerde, ücret karşılığı işe alınmışlardır. Ayrıca henüz kitle iletişim araçlarının ve sosyal hareketliliğin (mobilitenin) gelişmediği toplumumuzda, kentlerin ve sanayi bölgelerinin çekici-etkisi de asgarî bir düzeyde kalmıştır. Ancak bütün bu engellere rağmen sanayide çalışan sayısı, 1927'de 27.000 iken; bu sayı 1932'de 55.321'e, 1935'te 77.400'e ve nihayet 1938'de 100.596'ya yükselmiştir.²⁸ Bu sayılara Devlet sanayi kuruluşlarında çalışanlar dahil edilmemişlerdir. Bunlar da düşünüldüğünde, şeker fabrikalarında 3.500, Sümerbank'a bağlı fabrikalarda 7.500, İş Bankası'na bağlı kuruluşlarda 1.500 ve Etibank'a bağlı maden tesislerinde 20.000 kadar işçinin varlığından söz edebiliriz.²⁹ Yalnız şunu da hemen eklemek gerekir ki Türkiye'de, daha o dönemde, tam anlamıyla yerleşik ve sanayi bölgelerinde yoğunlaşmış bir işçi kesimi yoktu. Örnek verirsek, Webster'e göre Kayseri Bez Fabrikası'nda sürekli olarak 2.000 işçiyi çalıştırabilmek için yılda 3.000 kişinin çalışması gerekiyordu. Zonguldak Kömür Madenleri ise, bunun başka bir tipik örneği idi. Her yıl civar

²⁶ K. Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul 1972, s. 129.

²⁷ O. Tuna, "Batı Memleketlerine İşgücü Akımı Yönünden Doğu ve Kuzeydoğu Bölgesinde Bir Araştırma", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul 1966; A. Aras, Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, Ankara 1953.

²⁸ İstatistik Yıllığı 1942-1945, s. 296.

²⁹ D. E. Webster, The Turkey of Atatürk, Philadelphia 1939, s. 257.

köylerden ortalama 25.607 kişinin madenlere gelmesi gerekiyordu ki, ancak o zaman, yine ortalama 15.808 işçi çalıştırılabilsin.³⁰ Doğal olarak bu durumu da yine topraktan tam olarak kopmamaya bağlayabiliriz.

İş Mevzuatı ve 1936 İş Kanunu

Tabandan gelen hiçbir talep olmamasına rağmen, bazı eksiklikleriyle ve bugün için çok modern kabul edilemeyecek fakat o döneme göre şüphesiz ileri ve uzun dönem etkileri olabilecek iş mevzuatı, Cumhuriyet yönetimi tarafından büyük bir kararlılıkla çıkarılmıştır. Bu olguyu ancak ve ancak daha önce incelediğimiz halkçılık ilkesi çerçevesinde değerlendirebiliriz.

Güçlü ile güçsüzü baş başa bırakmak ya da henüz kendi haklarını savunabilecek bir düzeye gelmemiş bir grubu, Devlet olarak, kendi kaderi ile baş başa bırakmak yerine, güçsüz ve örgütsüzün yararına müdahale etmek, o dönem koşullarında büyük anlam ifade etmekteydi. Şimdi bu değerlendirmenin ışığında iş mevzuatındaki gelişmelere bakabiliriz. 1936 İş Kanunundan önce çıkan 1930 tarihli Hıfzısıhha Kanunu, bu alanda bir hazırlık veya ön çalışma niteliğini taşımaktaydı. Bu Yasa çok sınırlı bir düzenleme getirmekle birlikte, o güne kadar düşünülmemiş olan konulara da el atabilmiştir. Yasaya göre, analık izni altı hafta olarak saptanmış ve sanayi sektöründe on iki yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır.³¹ Yasanın bir başka hükmüne göre ise, on altı yaşın altındaki çocukların gece vardiyasında çalıştırılması yasaklanmıştır. Ayrıca yer altı ve gece işlerinde günlük azami çalıştırılma, sekiz saatle sınırlandırılmıştır. Son olarak, aynı Yasa'ya göre, elliden fazla işçi çalıştıran kuruluşlara, her elli işçi için bir doktor bulundurma zorunluğu getirilmiştir.

Bundan sonra sadece o dönemin değil, 1960'lara kadar uzanan büyükçe bir dönemin en önemli ve en kapsamlı Yasası olan 3008 No.'lu 1936 İş Kanunu, yürürlüğe girmiştir. Bilindiği gibi daha 1924'te ilk taslağı Meclis'ten geçemeyen bu Yasanın, nihayet üçüncü ve daha geliştirilmiş olan taslağı on iki yıl sonra kabul görmüştür. Giriş kısmında sosyal dayanışmayı ön plâna alan ve uyuşmazlıkların Devlet aracılığı ile çözümünü benimseyen bu Yasa, sadece bir iş mevzuatı olarak düşünülmemiş, ondan da öteye, bir toplumsal denge unsuru olarak yürürlüğe konmuştur.³² Yasa hükümleri, en az on işçi çalıştıran kuruluşlar için geçerli olacaktı. Madde 35, haftalık

³⁰ M. Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul 1965, s. 138.

³¹ C. Talas, Sosyal Politika, Ankara 1967, s. 191-192.

³² Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden 1968, s. 291.

azamî çalışmayı, cumartesi günleri de işletilen kuruluşları kapsayan bir biçimde, 48 saat olarak sınırlıyordu.³³ Bir günde de dokuz saatten fazla mesai yapılamayacaktı. Fazla mesai ise, 37. maddeye göre, işçinin rızası olmadan yapılamayacak ve günde üç saati geçemeyecekti.³⁴ Fazla mesai yapılan günler ise, yılda 90 günden fazla olamayacaktı. Madde 50 uyarınca, kadınların ve on sekiz yaşının altındaki çocukların her türlü yer altı, su altı ve gece işlerinde çalıştırılmaları yasaklanmıştı.³⁵ Sağlık koşulları ise, 55. ve 63. maddeler tarafından düzenleniyor; Çalışma ve Sağlık Bakanlıkları bu konuda yetkili kılınıyordu.³⁶ Grev ve lokavtın yasaklandığı bu Yasaya göre, iş uyuşmazlıkları işveren ve işçi temsilcileri aracılığı ile çözülecekti (Madde 77).³⁷ İşçi temsilcileri ise, o iş yerinde çalışan tüm işçiler arasından seçilecekti. İşveren ve işçi temsilcilerinin kendi görüşmelerinde çözülemeyen uyuşmazlıklar ise, zorunlu olarak, Yüksek Hakem Kurulu'na getirilecekti. İş kazası, iş hastalığı, yaşlılık, sakatlık ve işsizlik durumlarından doğan tazminat hükümleri ve işçi ailesine yardım, Devlet tarafından düzenlenecek ve ileride de bu amaçla bir İşçi Sigortaları Kurumu kurulacaktı (Madde 100).³⁸

Doğal olarak, bu Yasanın açık bıraktığı bazı noktalar vardı. Örnek gösterecek olursak, 35. maddenin 6. fıkrası hükümete gerektiği koşullarda iş günü süresini uzatma yetkisi veriyordu. Bu yetki, gerçekten de daha sonraki savaş yıllarında sık sık kullanılacak ve sekiz saat olarak düşünülen normal bir iş günü, neredeyse kalıcı olarak ortadan kalkacaktı.³⁹ Ayrıca iş uyuşmazlıklarındaki yargı denetimi yerine Devletin zorunlu olarak hakemliği, işçi kesiminin önemli bir kısmının devlet kuruluşlarında çalıştırıldığı bir ülkede, devleti bu alanda bir taraf olarak gösterecekti.⁴⁰ Bir de bu Yasanın kapsamının sanayi sektörüyle sınırlı tutulması doğal olarak tarım, ticaret ve ulaşım sektörlerinde çalışanları, Devletin koruma şemsiyesinin dışında bırakacaktı. Ancak bütün bunlara rağmen, daha önce çalışma hayatının hiçbir köşesinde ve hiçbir aşamasında en ufak bir düzenlemenin yapılmadığı ülkemizde, 1936 İş Kanunu dev bir sıçrayış, büyük bir atılım olarak değerlendirilmelidir. Bütün bu gelişmeler, Atatürk

³³ N. Eren, Turkey, Today and Tomorrow, New York 1963, s. 149.

³⁴ a.g.e., s. 150.

³⁵ Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth, Lieden, 1968, s. 291.

³⁶ N. Eren, Turkey, Today and Tomorrow, New York 1963, s. 150.

³⁷ a.g.e., s. 150.

³⁸ a.g.e., s. 150.

³⁹ Labour Problems in Turkey, ILO, Geneva 1950, s. 37.

⁴⁰ F. H. Saymen, Sistematik Türk İş Hukuku Mevzuatı, İstanbul 1953, s. 282-306.

döneminin Cumhuriyet tarihinde ne denli ileri bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu, bir topluma ve onun kesitlerine bakış sorunudur. Bu bakışı veren halkçılık ilkesi bir yandan bu aşamaları çok geride bırakmış olan Batı ile Türk toplumunun gerçeklerini bağdaştırmaya giderken, bir yandan da soyut düşünceleri somut toplum yaşamına aktarabilmiştir.

Tarihte, her dönemi kendi yapısı, koşulları ve değişkenleri içinde değerlendirmek zorundayız. Bu açıdan, Türk ekonomik ve siyasal tarihi, konumuz dışında kalmaktadır; biz ancak bu yazımızla çalışma hayatımızda Atatürk döneminin gelişmelerini ve önemini bir kez daha vurgulamış oluyoruz.